

Adriana Politaj

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

WARSZTATY TERAPII ZAJĘCIOWEJ JAKO INSTYTUCJE REHABILITACJI SPOŁECZNEJ ORAZ ZAWODOWEJ OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

1. Wstęp

W rozszerzonej Unii Europejskiej, podobnie jak na całym świecie, populacja osób niepełnosprawnych stanowi ok. 10% ogółu ludności i przekracza obecnie 50 mln osób. Ta ogromna liczebnie grupa wciąż rośnie ze względu na starzenie się społeczeństwa europejskiego¹. Osoby niepełnosprawne uznawane są, nie tylko w Polsce, za zagrożone marginalizacją. Ta grupa społeczna bowiem cechuje się generalnie mniejszą aktywnością ekonomiczną i niewielką konkurencyjnością na rynku pracy. Zwłaszcza osoby z cięższymi schorzeniami rzadko trafiają na rynek pracy, poszukując zatrudnienia. W zależności od stopnia niepełnosprawności zmiany i ograniczenia mogą być niewielkie do niemal całkowitego zawieszenia aktywności i „wycofania się z życia”. Wszystkie te problemy pociągają za sobą nowe potrzeby życiowe osób niepełnosprawnych lub raczej wymagają zmiany warunków, w których ich potrzeby mogą być zaspokajane². Wynika to z wielu przyczyn, do których zaliczyć należy m.in. brak odpowiednich do ich potrzeb i możliwości miejsc pracy, wszechobecne bariery architektoniczne i w komunikowaniu się oraz ciągle nieefektywny system aktywizacji ekonomicznej i readaptacji społecznej tej subpopulacji.

Pomimo podejmowanych różnych działań, zarówno na szczeblu rządowym, jak i w ramach różnych inicjatyw lokalnych, ciągle wiele osób niepełnosprawnych wybiera życie na marginesie życia społecznego i gospodarczego, opierając swoją egzystencję na minimalnych świadczeniach z pomocy społecznej. Według badań Głównego Urzędu Statystycznego 2,5 mln niepełnosprawnych jest w wieku produk-

---

¹ K. Głębicka, *Europejski plan działania na rzecz osób niepełnosprawnych*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2007, nr 1, s. 94.

² A. Ostrowska, J. Sikorka, *Sytuacja ludzi niepełnosprawnych w Polsce*, IFiS, Warszawa 1994, s. 51.

cyjnym i powinno pracować, ale z różnych powodów nie może lub nie chce. Tylko najbardziej wytrwali i najlepsi w swoich zawodach utrzymują się na rynku pracy. Wielu szukających pracy przegrywa w konkurencji z pełnosprawnymi³. Ta rzesza bezrobotnych i często biernych zawodowo stanowi również dla państwa ważny problem gospodarczy oraz społeczny, tym bardziej, że tak wielu szukających pracy przegrywa w konkurencji z osobami pełnosprawnymi. Zdecydowana większość, tj. 84% osób niepełnosprawnych, utrzymuje się głównie ze świadczeń społecznych, czyli z rent, emerytur oraz zasiłków. Jedynie 8% tej populacji utrzymuje się z pracy, a kolejne 8% pozostaje na utrzymaniu innych osób, nie posiadając własnych środków na przeżycie⁴.

Często podkreśla się, że osoby niepełnosprawne nie wykazują odpowiedniego zainteresowania zmianą swojego położenia, traktując swoją niepełnosprawność jako wytłumaczenie tego stanu rzeczy. Coraz częściej jednak dostrzega się, iż mając odpowiednie warunki rehabilitacji, poddają się oni procesowi aktywizacji społecznej i zawodowej z zadowalającym efektem.

W niniejszym artykule autorka podjęła próbę prezentacji warsztatów terapii zajęciowej, jako ogniwa polskiego systemu rehabilitacji społecznej i zawodowej realizującego program terapii zajęciowej osób z najcięższymi schorzeniami, które nie mogą znaleźć zatrudnienia na otwartym rynku pracy, w zakładach aktywności zawodowej czy też zakładach pracy chronionej.

2. System rehabilitacji zawodowej i społecznej w Polsce

Funkcjonujący w Polsce od 1991 r., na mocy uchwalonej w dniu 9 maja tegoż roku ustawy o zatrudnieniu i rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych⁵, gruntownie przebudowany system rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych oparto na zatrudnieniu w zakładach pracy chronionej, powołanych do życia tymże aktem prawnym jako alternatywa dla nieefektywnych ekonomicznie spółdzielni inwalidów. Zakładom pracy chronionej⁶ powierzono realizację zadań

³ M. Garbat, *Potrzeby osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej. Doświadczenia z bezpośrednich kontaktów z respondentami niepełnosprawnymi – wnioski, co do potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej*, KIG-R, Warszawa 2007, s. 117.

⁴ *Kluczowa rola gmin w aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, Krajowa Izba Gospodarczo-Rehabilitacyjna, Warszawa 2007, s. 14.

⁵ DzU 1991 nr 46, poz. 201 z późn. zm.

⁶ Status taki mogą otrzymać pracodawcy, którzy prowadzą działalność gospodarczą przez co najmniej 12 miesięcy, zatrudniają w tym czasie nie mniej niż 25 pracowników w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy, osiągają przez co najmniej 6 miesięcy wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych na poziomie: co najmniej 50%, a w tym co najmniej 10% ogółu zatrudnionych stanowią osoby zaliczone do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności, albo co najmniej 30% niewidomych lub psychicznie chorych, lub upośledzonych umysłowo, zaliczonych do znacznego albo umiarkowanego stopnia niepełnosprawności. Ponadto pracodawcy ci muszą zapewnić odpowiednie warunki pracy i opieki medycznej.

rehabilitacyjnych poprzez pracę oraz kontakty z innymi osobami, zarówno niepełnosprawnymi, jak i pełnosprawnymi. Tego typu pracodawcy mieli tworzyć przede wszystkim miejsca pracy dla osób niepełnosprawnych, które nie mogły, ze względu na stan zdrowia i rodzaj dysfunkcji, znaleźć zatrudnienia na otwartym (niechronionym) rynku pracy. Działając jednak jako podmiot gospodarczy, opierający swoją działalność na zasadach rachunku ekonomicznego, unikają zatrudniania osób niepełnosprawnych, wymagających ciągłej opieki i pomocy w miejscu pracy. Oferowane tego typu pracodawcom ze strony państwa korzyści finansowe za zatrudnianie osób niepełnosprawnych nie są wystarczającą zachętą finansową, aby podjąć trud zatrudniania osób z najcięższymi schorzeniami, wymagającymi szczególnych warunków pracy, opieki medycznej czy też indywidualnej opieki innego pracownika. Stąd też, w wielu wypadkach, pracodawcy posiadający status zakładu pracy chronionej zatrudniają tylko tyłu pracowników z ciężkimi schorzeniami, ilu jest wymagane ustawowo, w celu otrzymania i utrzymania statusu zakładu pracy chronionej.

Przewidując takie zachowanie pracodawców posiadających status zakładu pracy chronionej, ustawodawca stworzył instytucje, które miały wypełnić lukę w procesie rehabilitacji osób z najcięższymi schorzeniami. Taką rolę powierzono warsztatom terapii zajęciowej, a od 1998 r. również zakładom aktywności zawodowej, na mocy ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych⁷, uchylającej ustawę z 1991 r. Koszty tworzenia i utrzymania warsztatu terapii zajęciowej są pokrywane przede wszystkim ze środków PFRON oraz samorządu terytorialnego⁸.

Ważną rolę w systemie rehabilitacji odgrywa również Pełnomocnik Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych, będący niejako ogniwem łączącym rząd z instytucjami realizującymi zadania na rzecz osób niepełnosprawnych. Również w systemie rehabilitacji, zarówno społecznej, jak i zawodowej nie można pominąć różnych organizacji i instytucji pozarządowych, działających jako organizacje *non-profit*, jak również pracodawców działających na niechronionym rynku pracy.

Szczególne role warsztatów terapii zajęciowej polega m.in. na uaktywnianiu osób niepełnosprawnych z najcięższymi schorzeniami, którzy poprzez swoje ułomności znaleźli się na marginesie życia społecznego i gospodarczego. Zamierzeniem działania warsztatów terapii zajęciowej jest „wyciągnięcie” osób niepełnosprawnych z domów, przekonanie ich do poddania się procesowi reintegracji społecznej poprzez uczestnictwo w programach warsztatów. Efektem ma być przygotowanie uczestników terapii zajęciowej do aktywnego poszukiwania zatrudnienia, czyli wejście (czasami powrót) na rynek pracy.

⁷ DzU 1997 nr 123, poz. 776, z późn. zm.

⁸ B. Kołaczek, *Zatrudnienie osób niepełnosprawnych w Polsce. Uwarunkowania i skutki*, IPiSS, Warszawa 2006, s. 39.

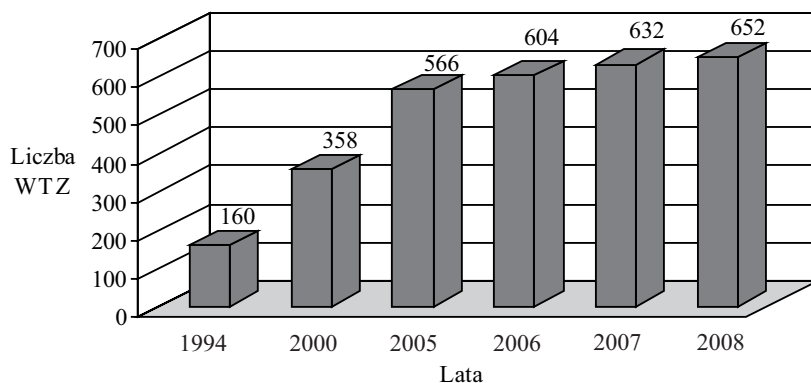
3. Warsztaty terapii zajęciowej i ich rola w procesie rehabilitacji społecznej oraz zawodowej osób niepełnosprawnych

Pierwsze zapisy ustawowe powołujące do życia warsztaty terapii zajęciowej, zawarte w ustawie o zatrudnieniu i rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych z 1991 r., określały, że warsztat jest placówką pobytu dziennego. Czas trwania zajęć w warsztacie wynosi nie więcej niż 7 godzin dziennie i 35 godzin tygodniowo. W przypadku ustalenia krótszego niż 35 godzin tygodniowo wymiaru zajęć zmniejsza się proporcjonalnie wysokość dofinansowania. Jest on tworzony dla osób niepełnosprawnych, całkowicie niezdolnych do pracy zarobkowej, dla których terapia zajęciowa jest formą rehabilitacji społecznej. A zatem nie przewidywano wówczas dla tych instytucji roli w procesie i systemie rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Taki punkt widzenia uległ zmianie i na mocy ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, rozszerzono zakres działania warsztatów terapii zajęciowej, przypisując im bardziej rozbudowane funkcje i zadania. W ustawie tej określono, że warsztat terapii zajęciowej oznacza wyodrębnioną organizacyjnie i finansowo placówkę, której celem działania jest aktywne wspomaganie procesu rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych oraz stwarzanie osobom niepełnosprawnym, niezdolnym do podjęcia pracy, możliwości rehabilitacji społecznej i zawodowej w zakresie pozyskania lub przywracania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia. Realizacja tegoż celu odbywa się przy zastosowaniu technik terapii zajęciowej, zmierzającej do rozwijania umiejętności wykonywania czynności życia codziennego oraz zaradności osobistej, psychofizycznych sprawności oraz podstawowych i specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających uczestnictwo w szkoleniu zawodowym albo podjęcie pracy, zarówno na chronionym, jak i otwartym rynku pracy.

Z obserwacji i prowadzonych przez autorkę badań wynika, że generalnie brakuje pozytywnych wyników w tym zakresie. Według przeprowadzonych badań ankietowych i wywiadów telefonicznych efektywność w przywracaniu na rynek pracy uczestników warsztatów terapii zajęciowej sięga poniżej jednego procenta. Wynika z tego, że do tych instytucji trafiają osoby niepełnosprawne, których proces rehabilitacji społecznej i zawodowej jest bardzo trudny, przebiega bardzo wolno, a podejmowane działania są z różnych względów nieskuteczne. Może to również świadczyć o tym, że ustawodawca zbyt optymistycznie założył, że warsztaty terapii zajęciowej, poprzez swoje działania rehabilitacyjne, będą przywracać na rynek pracy osoby niepełnosprawne o znacznych dysfunkcjach.

Pierwsze warsztaty terapii zajęciowej powstały w rok po wprowadzeniu przepisów powołujących je do życia, tj. w 1992 r. Wobec braku przygotowanych przepisów wykonawczych, wiedzy na temat sposobu prowadzenia takiej jednostki od strony organizacyjnej i finansowej w pierwszych dwóch latach od momentu powstania idei warsztatu terapii zajęciowej udało się uruchomić jedynie 160 tego typu miejsc

rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych (rys. 1). W kolejnych latach, na bazie gromadzonych doświadczeń w zakresie organizacji warsztatów terapii zajęciowej oraz popularyzacji tej idei wśród organizacji dynamicznie rozwijającego się sektora organizacji pozarządowych, narastała liczba warsztatów i poddanych terapii zajęciowej uczestników. W końcu 2000 r. liczba warsztatów była przeszło dwukrotnie większa niż w 1994 r. i ich liczebność stale się zwiększała – w końcu 2008 r. były już 652 jednostki tego typu.

Rys. 1. Liczba warsztatów terapii zajęciowej w latach 1994-2008

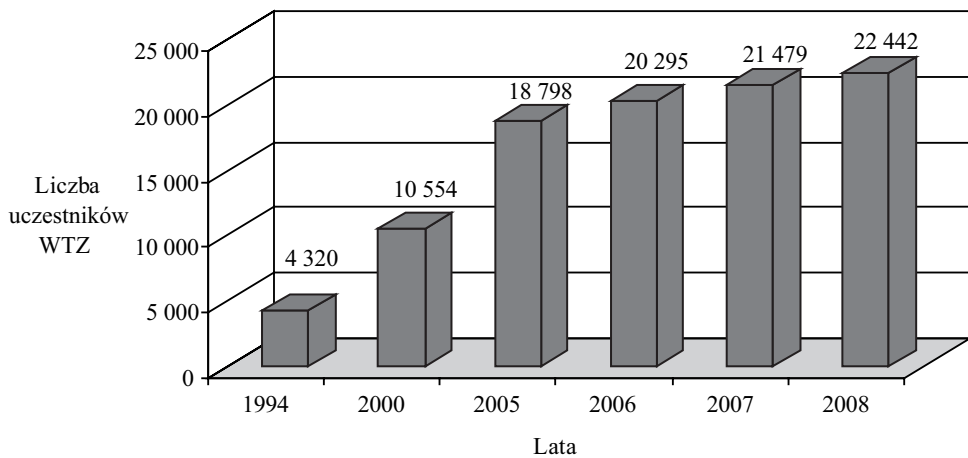
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – Wydział Programowania i Realizacji Zadań.

W warsztatach terapii zajęciowej w końcu 2008 r. znalazło swoje miejsce w integracji społecznej i rehabilitacji zatrudnieniowej prawie 22,5 tys. osób niepełnosprawnych najczęściej upośledzonych (rys. 2). W stosunku do 2000 roku było to przeszło dwukrotnie większa liczba uczestników i pięciokrotnie większa niż w 1994 r.

Głównymi organizatorami warsztatów są organizacje pozarządowe działające na rzecz osób niepełnosprawnych. W roku 2008 ponad 60% warsztatów utworzyły tego typu organizacje. W dalszej kolejności znajdują się jednostki samorządu terytorialnego, ośrodki pomocy społecznej, zakłady pracy chronionej, związki wyznaniowe, placówki edukacyjno- wychowawcze oraz opieki zdrowotnej. Udział każdej grupy tych instytucji w strukturze założycieli warsztatów terapii zajęciowej nie przekraczał 10%⁹.

Jak wynika z tego zestawienia, głównymi założycielami są organizacje pozarządowe, które dominują zdecydowanie w grupie założycieli. Znacznie mniejszy udział w tworzeniu tych instytucji rehabilitacji społecznej i zawodowej mają jednostki samorządu terytorialnego oraz pracodawcy działający na chronionym rynku pracy – zakłady pracy chronionej.

⁹ Dane Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – Raport z Badania Warsztatów Terapii Zajęciowej, Warszawa 2008, s. 23.

Rys. 2. Liczba uczestników warsztatów terapii zajęciowej w latach 1994-2008

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – Wydział Programowania i Realizacji Zadań.

Niepokoiki małe zainteresowanie tego typu inicjatywami ze strony samorządów. To przecież w ich interesie powinno być funkcjonowanie warsztatów terapii zajęciowej realizujących proces reintegracji społecznej osób najczęściej poszkodowanych przez los. Uczestnictwo w takim programie rehabilitacyjnym to oprócz efektów społecznych, polegających m.in. na aktywnym uczestniczeniu w działalności warsztatu, realizacji procesu readaptacji społecznej poprzez nawiązywanie kontaktów z osobami pełnosprawnymi (trenerami, rehabilitantami, nauczycielami), jak i innymi osobami niepełnosprawnymi, również efekty ekonomiczne w postaci powrotu do aktywności zawodowej poprzez zatrudnienie w zakładzie pracy chronionej i zakładzie aktywności zawodowej, a nawet na otwartym rynku pracy.

4. Wnioski

Istnienie organizacji niekomercyjnych, działających na rzecz grup społecznych narażonych na marginalizację, jest wyrazem społecznego zapotrzebowania. Stały się one obecnie niezbędnym elementem systemu i procesów przywracania osób żyjących na marginesie życia społecznego i gospodarczego do zdolności realizacji przynajmniej podstawowych funkcji życiowych i ekonomicznych.

Działalność warsztatów zajęciowych spełnia zapotrzebowanie na istnienie instytucji, która realizuje funkcje rehabilitacyjne na rzecz najczęściej upośledzonych osób niepełnosprawnych, dla których jest to pierwszy i chyba najtrudniejszy krok na drodze do pełnej aktywności społecznej i ekonomicznej. Dynamiczny rozwój tych instytucji rehabilitacyjnych jest efektem skonstruowanego systemu ich finansowania, opartego głównie na środkach Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób

Niepełnosprawnych, uzupełnianych o wsparcie finansowe samorządów szczebla powiatowego.

Jednakże to nie samorządy są najbardziej zainteresowane rozwojem tej formuły rehabilitacji osób niepełnosprawnych, lecz działalność niezwykle silnego w Polsce sektora instytucji *non-profit*. To bowiem głównie dzięki instytucjom zaliczanym do tego sektora mamy do czynienia ze swego rodzaju fenomenem w dziedzinie rozpowszechniania idei rehabilitacji społecznej i ekonomicznej osób najczęściej dotkniętych niepełnosprawnością. Powstanie ponad 650 warsztatów terapii zajęciowej w okresie 17 lat, które upłynęły od momentu utworzenia pierwszego warsztatu, to przede wszystkim zasługa tego typu instytucji.

Niepokozi fakt, iż samorządy stanowią niewielki odsetek inicjatorów tworzenia warsztatów, ograniczając się jedynie do pokrywania części kosztów ich funkcjonowania (obowiązek nałożony na powiaty ustawowo). Niepokozi również niewielka skuteczność w realizacji programów rehabilitacyjnych, pozwalających przywrócić uczestników warsztatów na rynek pracy. Jak wskazują wyniki badań prowadzonych przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, jedynie co setny uczestnik warsztatu znajduje pracę dającą mu samodzielność ekonomiczną. Wyniki badań autorki prowadzone w tym zakresie wskazują, że odsetek tych osób jest jeszcze mniejszy (mniej niż jeden procent)¹⁰.

Konkludując, warsztaty terapii zajęciowej są przykładem instytucji *non-profit* w szerszym tego słowa znaczeniu, które poprzez realizację procesu rehabilitacji w ramach odpowiednio dobranych i przeprowadzonych programów terapeutycznych mają stworzyć przesłanki do podjęcia przez uczestników terapii dalszego procesu reintegracji społecznej i ekonomicznej w warunkach chronionego rynku pracy. Zadaniem ich jest więc inicjowanie postaw aktywnych na rynku pracy wśród osób niepełnosprawnych, które często miały problemy z samodzielnym realizowaniem prostych czynności życiowych, utrzymujących się ze świadczeń z opieki społecznej i renty inwalidzkiej. Jak pokazują kilkunastoletnie doświadczenia działalności tego typu instytucji, sukcesem jest to, że w ogóle istnieją i ich liczba wciąż wzrasta. Jest ich jednak ciągle zbyt mało w stosunku do potrzeb, te bowiem są wielokrotnie większe. Mała skuteczność w przywracaniu zdolności do samodzielnej egzystencji społeczno-ekonomicznej to w opinii autorki wynik m.in. nieefektywnego systemu rehabilitacji i ogólnych braków w edukacji społecznej tzw. osób pełnosprawnych, dla których osoby niepełnosprawne powinny przebywać w domu, utrzymywać się z renty, a jeżeli pracować, to w zakładach pracy chronionej, spotykać się we własnym gronie osób niepełnosprawnych i to najlepiej bez pojawiania się w miejscach publicznych. Warsztaty terapii zajęciowej dają szansę na zmianę tych stereotypów.

---

¹⁰ Badania przeprowadzone w okresie grudzień 2008 – styczeń 2009 na grupie 76 warsztatów terapii zajęciowej działających w województwach: dolnośląskim, śląskim, lubuskim, małopolskim.

Literatura

- Garbat M., *Potrzeby osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej. Doświadczenia z bezpośrednich kontaktów z respondentami niepełnosprawnymi – wnioski co do potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej*, KIG-R, Warszawa 2007.
- Głąbicka K., *Europejski plan działania na rzecz osób niepełnosprawnych*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2007, nr 1.
- Kluczowa rola gmin w aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, Krajowa Izba Gospodarczo-Rehabilitacyjna, Warszawa 2007.
- Kołaczek B., *Zatrudnienie osób niepełnosprawnych w Polsce. Uwarunkowania i skutki*, IPiSS, Warszawa 2006.
- Ostrowska A., Sikorka J., *Sytuacja ludzi niepełnosprawnych w Polsce*, IFiS, Warszawa 1994.
- Raport z Badania Warsztatów Terapii Zajęciowej Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – Warszawa 2008.

THE OCCUPATIONAL THERAPY WORKSHOPS AS INSTITUTIONS OF SOCIAL AND OCCUPATIONAL REHABILITATION OF HANDICAPPED PERSONS

Summary

The article presents the occupational therapy workshops as an element of Polish system of rehabilitation of handicapped persons. The author focuses on presenting development of these institutions and effects of their activities on restoring handicapped persons in the labour market.